

Öğrenci Gözlemlerine Göre Hasta Haklarının Uygulanma Durumu

PATIENT'S RIGHTS EXECUTION AND LIMITATION IN PRACTICE; NURSING STUDENTS OBSERVATION

Dr. Hatice KAYA,^a Dr. Rengin ACAROĞLU,^a Dr. Türkinaz AŞTI,^a
Dr. Nurten KAYA,^a Dr. Merdiye ŞENDİR^a

^aHemşirelik Esasları AD, İstanbul Üniversitesi Florence Nightingale Hemşirelik Yüksekokulu, İSTANBUL

Özet

Amaç: Araştırma hemşire öğrencilerin iki üniversite hastanesinde hasta haklarının uygulanma durumuna ilişkin gözlemlerini belirlemek amacı ile tanımlayıcı olarak planlandı.

Gereç ve Yöntemler: Araştırma bir Hemşirelik Yüksekokulu'nda eğitim gören 262 öğrenci ile gerçekleştirildi. Veri toplama aracı olarak kişisel bilgi formu ve öğrencilerin klinik deneyimlerine dayanarak hasta haklarının klinikte uygulanma durumlarını belirlemeye yönelik literatür ışığında hazırlanan bir anket formu kullanıldı. Elde edilen veriler yüzdeler olarak değerlendirildi.

Bulgular: Hemşire öğrencilerin gözlemine göre, "insan hakları ve değerlerine saygı, bilgilendirilme, onam, mahremiyet ve özel yaşama saygı" konularında klinik uygulamalarda bazı eksiklikler olduğu saptandı. "Bakım ve tedavi alma hakkı"nın çoğunlukla uygulandığı, "başvuru hakkı"nın öğrenciler tarafından gözlemlenmediği belirlendi.

Sonuç: Son yıllarda hasta haklarının korunmasına yönelik bir çok çalışma olmasına rağmen hala bazı eksiklikler söz konusudur. Bu eksiklikleri gidermek için sağlık ekibi üyeleri ile hasta ve ailelerinin hasta hakları konusunda bilgilendirilmesi aynı zamanda bütün sağlık ekibi üyelerinin hasta haklarının uygulamaya konması konusunda sorumluluklarının bilincinde olması gerekir.

Anahtar Kelimeler: Hasta hakları, hemşirelik öğrencileri

Türkiye Klinikleri J Med Ethics 2006, 14:140-144

Abstract

Objective: This descriptive study was planned to determine of nursing students observation of patient's rights execution and limitation in the two University Hospital.

Material and Methods: The study was conducted with 262 nursing students from a Collage of Nursing. Data were gathered using a Questionnaire Form. The analysis of the data was calculated on the computer in the terms of percentage.

Results: The results of this study indicate there was limitation of patient's rights clinical execution such as the respect for individual value, informed consent, respect for privacy and private life. The right to medical care without discrimination was execute in the practice but the right of complaint was not observed by the nursing students.

Conclusion: In conclusion, there was an increase in interest about the subject of patient's rights there remain important problems in protecting patient's rights in health service. It is duty of every health care team to know patient's rights, and take care to observe, defend and protect them in practice.

Key Words: Patient rights, students, nursing

Hasta hakları, insan haklarının ve değerlerinin sağlık hizmetlerinde uygulanmasını ifade eder ve dayanağını insan hakları ile ilgili temel belgelerden alır. 1948 yılında İnsan Hakları Bildirgesi yayınlandıktan sonra, 1981 yılında Dünya Tabipler Birliği'nin kabul ettiği "Liz-

bon Hasta Hakları Bildirgesi yayınlanmıştır. Son yıllarda hasta haklarının ayrıntılı olarak yeniden tanımlanması için çabalar yoğunlaşmış, 28-30 Mart 1994'te Amsterdam'da yapılan ve Dünya Sağlık Örgütü Avrupa Bürosu'nca düzenlenen toplantıda "Avrupa'da Hasta Haklarının Geliştirilmesi Bildirgesi" hazırlanmıştır. En son, Finlandiya (1992), Hollanda, İsrail, Litvanya (1996), Danimarka (1998), Norveç (2000) ve Fransa (2002) hasta haklarında düzenlemeler yapmıştır.¹⁻⁶

Ülkemizde 1997 yılında hasta haklarını korumaya yönelik Hasta ve Hasta Yakını Hakları Der-

Geliş Tarihi/Received: 18.07.2006

Kabul Tarihi/Accepted: 24.09.2006

Yazışma Adresi/Correspondence: Dr. Hatice KAYA

İstanbul Üniversitesi
Florence Nightingale Hemşirelik Yüksekokulu,
Hemşirelik Esasları AD, Şişli, İSTANBUL
haticeka@istanbul.edu.tr

Copyright © 2006 by Türkiye Klinikleri

neği (HAYAD) kurulmuştur. Sağlık Bakanlığı tarafından "Hasta Hakları Yönetmeliği" hazırlanarak Ağustos 1998'de Resmi Gazete'de yayınlanıp yürürlüğe girmiştir. 2 Mart 2004 tarihinden itibaren de Sağlık Bakanlığı hasta hakları konusunda toplumu bilinçlendirmek ve halkın bu konudaki şikayetlerini değerlendirmek üzere bir web sayfası oluşturmuştur.^{1,2}

Literatür taraması yapıldığında, sağlık ekibi üyelerinin ya da hasta ve yakınlarının hasta hakları konusundaki bilgi düzeylerini belirlemeye yönelik bazı çalışmalar olmasına rağmen⁷⁻¹³ hasta haklarının uygulanma durumu hakkında yapılmış çok az çalışmaya rastlanmıştır.^{3,14,15} Hemşire ve hekimlerin hasta haklarına ilişkin duygu ve düşüncelerini, hastaların hasta haklarını bilme ve bu haklardan yararlanma durumlarını saptamak amacı ile yapılan çalışmalarda, hekim ve hemşirelerin bazı hasta haklarını bildikleri ve savundukları ancak hasta hakları konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıkları hastaların da hasta olarak haklarını iyi bilmedikleri ve bu haklardan yeterince yararlanmadıkları bulunmuştur.^{1,11,16}

Dönmez ve ark.³ yaptığı bir çalışmada hastaların %70.1'i sağlık kuruluşunda haksızlığa uğradığını bildirmiş, Sarı ve Başaoğlu benzer bir çalışmada hastalarda yapılan işlemler için onam alınma oranını %44 ve hastaların önemli bir kısmının bu konudaki haklarının farkında olmadığını saptamıştır.¹⁷

Ülkemizde yapılan çalışmalara benzer olarak Meksika'daki bir kentsel bölge hastanesinde çalışan hekimlerle yapılan bir çalışmada; hekimlerin %34'ü tıbbi uygulamaya karar verirken hasta haklarına uygun davrandığını, %26'sı hastalarıyla iyimser bir tavırla iletişim kurduğunu, tıbbi uygulamalar konusundaki yasal durumu bilen hekimlerin oranının %40 olduğu belirlenmiştir.¹⁸ Bu sonuç, diğer ülkelerde de hasta haklarının uygulanma oranının düşük olduğunu göstermektedir.

Hemşirelik Yüksekokulu öğrencileri eğitimleri kapsamında tüm eğitim programı boyunca ve özellikle 3. sınıfta Hemşirelik Tarihi ve Etik dersi kapsamında hasta haklarını öğrenip, klinik uygulama sırasında hasta hakları konusunda farklı uygulamaları gözlemleyebilmektedirler. Bu doğrultuda, hemşire öğrencilerin klinik uygulamalardaki hasta

hakları ile ilişkili uygulamaları gözleme ve farkında olma durumunu belirlemenin, geleceğin meslek üyelerini oluşturacak öğrencilerin eğitim programlarını yönlendirmesi açısından yol gösterici olacağı düşünüldü.

Gereç ve Yöntemler

Araştırma bir Hemşirelik Yüksekokulu öğrencilerinin iki üniversite hastanesinde hasta haklarının uygulanma durumu hakkındaki gözlemlerini belirlemek amacı ile tanımlayıcı olarak planlandı.

Araştırma örneklemini 2004-2005 Eğitim-Öğretim Yılında eğitim gören, araştırmaya katılmaya istekli ve gönüllü 2, 3 ve 4. sınıf Hemşirelik Yüksekokulu öğrencileri arasından 262 kişi oluşturdu. 1. sınıf öğrencileri henüz klinik deneyimleri olmadığı için araştırma kapsamına alınmadı.

Çalışmaya başlamadan önce öğrencilerden bilgilendirilmiş izin alındı. Veri toplama aracı olarak öğrencilerin sosyo-demografik verilerini kapsayan (yaş, cinsiyet, kaçınıcı sınıfta olduğu, çalışma durumu v.b) kişisel bilgi formu ve öğrencilerin klinik deneyimlerine dayanarak hasta haklarının klinikte uygulanma durumlarını belirlemeye yönelik literatür ışığında hazırlanan bir anket formu kullanıldı. Anket formu hasta haklarını altı ana başlık altında tanımlayan (Sağlık bakımında insan hakları ve değerleri, bilgilendirme, onam, mahremiyet ve özel yaşam, bakım ve tedavi, başvuru hakkı) 21 sorudan oluştu.

Haftada 2 gün iki üniversite hastanesinin farklı kliniklerine, klinik uygulamaya çıkan öğrencilere, eğitim döneminin başlangıcında anket formu verilerek, klinik eğitim sırasında hasta haklarının uygulanma durumu hakkında gözlem yapmaları ve klinik eğitim sonuna kadar anket formunu doldurmaları istendi.

Elde edilen veriler yüzdeler olarak değerlendirildi.

Bulgular

Araştırmaya katılan öğrencilerin %98.9'unun kız, %71.7'sinin 20-22 yaş grubunda, %36.3'ünün süper lise mezunu, %80.5'inin herhangi bir sağlık sektöründe çalışmadığı, %52.7'sinin basın ya da internette hasta hakları ile ilgili bilgi okuduğu saptandı (Tablo 1).

Tablo 1. Öğrencilerin bireysel özellikleri (n= 262).

Bireysel Özellikler		n	%
Cinsiyet	Kız	259	98.9
	Erkek	3	1.1
Yaş grupları (Yıl)	17-19	50	19.1
	20-22	188	71.7
	23 ve↑	24	9.2
	$\bar{X} \pm SS$	20.61±1.42 (18-27)	
Sınıfı	2. sınıf	88	33.6
	3. sınıf	90	34.3
	4. sınıf	84	32.1
	Düz Lise	91	34.6
Mezun olduğu lise	Anadolu Lisesi	46	17.6
	Süper Lise	95	36.3
	Sağlık Meslek L.	19	7.3
	Fen L./TicaretL.	11	4.2
	Evet	51	19.5
Sağlık sektöründe çalışma durumu?	Hayır	211	80.5
	Evet	138	52.7
Basın ya da internette hasta hakları ile ilgili bilgi okuma durumu?	Evet	138	52.7
	Hayır	124	47.3

“Sağlık Bakımında İnsan Hakları ve Değerlerine Saygı” başlığı altında; öğrencilerin %79.4’ü hastanın ırk, milliyet, din, cinsiyet ve fiziksel ya da mental yetersizliği nedeniyle ayırım görmeme hakkının uygulandığını belirtti. %50.4’ü yabancı dille konuşulması durumunda tercüman isteme, %51.5’i din görevlisinden destek alma hakkı konusunda gözlem yapmadığını ifade etti (Tablo 2).

“Bilgilendirilme Hakkı” kapsamında; öğrencilerin %40.5’i hastanın anlayabileceği ifadelerle bilgilendirilme, %42.7’si herhangi bir tıbbi testten önce hastalığının şimdiki durumu ve gelişme şekli hakkında bilgi alma, %61.1’i taburcu olacağı günden en az bir gün önce taburcu olacağını öğrenme hakkının uygulandığını vurguladı. %53.8’i tanı tedavi ile ilgili bilgilendirilme, %64.5’i tıbbi bakım ve tedaviyle ilgili tüm çalışanların kimliklerini, mesleki durumlarını ve tecrübelerini bilme hakkının uygulanmadığını belirtti (Tablo 2).

“Onam Hakkı” başlığı kapsamında; öğrencilerin %42.7’si hastanın doğrudan kendi yararına olmayan eğitim amaçlı tıbbi işlemleri kabul etmeme, % 52.7’si herhangi bir ilaç, test, işlem ve tedaviyi reddetme, %56.1’i gerekli belgeleri imzalamak koşuluyla, isteği üzerine sağlık durumu ne olursa olsun hastaneden ayrılma hakkının uygulandığını ifade etti. %46.2’si sağlık kurumunda hangi araştırma ya da deneylere tabi tutulacağı ve onların alternatiflerini bilme hakkının uygulanmadığını,

%49.2’si gerekli açıklamaları almadan ve sağlık kurumunun kabulü olmadan bir başka hastaneye nakledilmeyi kabul etmeme hakkının uygulanma durumunu gözlemleyemediğini belirtti (Tablo 2).

“Mahremiyet ve Özel Yaşama Saygı Hakkı” kapsamında; öğrencilerin %54.2’si hastaların ziyaretçilerini kabul etme, telefonla görüşebilme hakkının uygulandığını, %49.2’si kendisiyle ilgili tüm tıbbi kayıtları isteme ve inceleme hakkının uygulanmadığını, %47.7’si taburcu olurken tüm tıbbi kayıtların kopyasını alma durumunu gözlemleyemediğini ifade etti (Tablo 2).

“Bakım ve Tedavi Alma Hakkı” kapsamında; öğrencilerin %46.9’u hızlı ve özenli acil bakım, %49.6’sı kişisel bilgi ve haklarına saygı gösterilmesini bekleme, %38.5’i hekim/hemşire ya da sağlık kurumunu değiştirebilme hakkının uygulandığını belirtti (Tablo 2).

“Başvuru Hakkı” kapsamında; öğrencilerin %53.8’i hastaların, haklarını savunacak bir avuktan yararlanma hakkının uygulanıp uygulanmadığını gözlemleyemediğini belirtti (Tablo 2).

Tartışma

Sağlık hizmetlerinden yararlanırken bireyin yaşam hakkının, bütünselliğinin ve onurunun güvenceye alınması vazgeçilmez önem taşır. Bireyin sahip olduğu hakları korumak ve sürdürmek, birey, sağlık disiplini üyeleri ve kurum arasında haklar ve sorumluluklar arasındaki çatışmalardan kaynaklanan etik ikilemlere yol açmamak için hasta haklarının varlığını kabul etmek ve saygı göstermek gerekir. Bu bağlamda, hasta haklarının kliniklerde uygulanma durumu ile ilişkili eksiklikleri belirleme ve hemşirelik eğitim programlarını yönlendirmesi açısından yararlı olacağını düşündüğümüz çalışma 262 öğrencinin katılımı ile gerçekleştirildi.

Sağlıkla ilgili bir sorunu olduğunda her bireyin yeterli sağlık hizmeti almaya ve saygı görmeye hakkı vardır. Saygı bireyin yaşına, cinsiyetine, etnik kökenine, sosyal konumuna, pozisyonuna, dünya görüşüne bağlı olmamalıdır.^{1,2,5} Çalışmamızda öğrenciler, “Sağlık bakımında insan hakları ve değerlerine saygı” başlığı altındaki hastanın ırk, milliyet, din, cinsiyet ve fiziksel ya da mental yetersizliği nedeniyle ayırım görmeme hakkının Ersoy

Tablo 2. Öğrencilerin klinik deneyimlerine dayanarak hasta haklarının uygulanma durumu hakkındaki görüşleri (n= 262).

Hasta Hakları	Uygulanıyor		Uygulanmıyor		Gözlemle-yemedim	
	n	%	n	%	n	%
Sağlık Bakımında İnsan Hakları ve Değerlerine Saygı						
1- Irk, milliyet, din, cinsiyet ve fiziksel ya da mental yetersizliği nedeniyle ayırım görmeme	208	79.4	54	20.6	0	0
2- Tercüman isteme	43	16.4	87	33.2	132	50.4
3- Din görevlisinden destek alma	47	17.9	80	30.5	135	51.5
Bilgilendirilme Hakkı						
4- Tanı tedavi ile ilgili bilgilendirilme	101	38.5	141	53.8	20	7.6
5- Anlayabileceği ifadelerle bilgilendirilme	106	40.5	104	39.7	52	19.8
6- Herhangi bir tıbbi testten önce hastalığının şimdiki durumu ve gelişme şekli hakkında bilgi alma	112	42.7	107	40.8	43	16.4
7- Tıbbi bakım ve tedaviyle ilgili tüm çalışanların kimliklerini, mesleki durumlarını ve tecrübelerini bilme	48	18.3	169	64.5	45	17.2
8- Taburcu olacağı günden en az bir gün önce taburcu olacağını öğrenme	160	61.1	64	24.4	38	14.5
Onam Hakkı						
9- Hangi araştırma ya da deneylere tabi tutulacağını bilme	101	38.5	121	46.2	40	15.3
10- Doğrudan kendi yararına olmayan eğitim amaçlı tıbbi işlemleri kabul etmeme	112	42.7	79	30.2	71	27.1
11- Herhangi bir ilaç, test, işlem ve tedaviyi reddetme	138	52.7	40	15.2	84	32.1
12- Gerekli belgeleri imzalamak koşuluyla, isteği üzerine sağlık durumu ne olursa olsun hastaneden ayrılma	147	56.1	42	16.0	73	27.9
13- Gerekli açıklamaları almadan ve sağlık kurumunun kabulü olmadan bir başka hastaneye nakledilmeyi kabul etmeme	81	30.9	52	19.8	129	49.2
14- Kendi yerine karar verebilecek birini belirleme	132	50.4	62	23.7	68	26.0
Mahremiyet ve Özel Yaşama Saygı Hakkı						
15-Ziyaretçilerini kabul etme, telefonla görüşebilme	142	54.2	61	23.3	59	22.5
16-Kendisiyle ilgili tüm tıbbi kayıtları isteme ve inceleme	45	17.2	129	49.2	88	33.6
17-Taburcu olurken tüm tıbbi kayıtların kopyasını alma	50	19.1	87	33.2	125	47.7
Bakım ve Tedavi Alma Hakkı						
18- Hızlı ve özenli acil bakım alma	123	46.9	87	33.2	52	19.8
19- Kişisel bilgi ve haklarına saygı gösterilmesini bekleme	130	49.6	81	30.9	51	19.5
20- Hekim/hemşire ya da sağlık kurumunu değiştirebilme	101	38.5	88	33.6	73	27.9
Başvuru Hakkı						
21-Haklarını savunacak bir avukattan yararlanma	44	16.8	77	29.4	141	53.8

ve ark.nın⁹ bulgularına benzer olarak, kliniklerde %79.4 oranında uygulandığını belirtti. Din görevlisinden destek alma ve yabancı dille konuşulması durumunda tercüman isteme hakkı, öğrencilerin çoğunluğu tarafından gözlenemedi. Bunun nedeninin bu tür durumlarla sık karşılaşılması ve bizim ülkemizin sosyo-kültürel ve ekonomik yapısı ile ilişkili olabileceği düşünüldü.

“Bilgilendirilme hakkı” başlığı altındaki; tanı tedavi ile ilgili bilgilendirilme, tıbbi bakım ve tedaviyle ilgili tüm çalışanların kimliklerini, mesleki durumlarını ve tecrübelerini bilme hakkının büyük çoğunlukla uygulanmadığı belirtildi. Avcı'nın⁸ yaptığı bir çalışmaya göre, hemşireler ve hekimlerin sadece %56.3'ü hastanın tanısı, prognozu hakkında bilgilendirilme hakkı olduğunu belirtmiştir. Bayık ve Türkistanlı'nın¹¹ çalışmasında hastaların sadece %33.7'sinin hastaneye yatışta kurumun işleyişi ile ilgili bilgilendirildiği, Vural'ın¹⁵ çalışmasında hasta-

ların %80'inin hekim ve hemşirelerin kimliklerini bilmedikleri, %63'ünün tanı ve tedavisi hakkında bilgilendirilmediği bulunmuştur. Dönmez ve ark.¹³ hastaların sadece %36.1'inin tetkikler hakkında bilgi alabildiğini saptamıştır. Bu çalışmalara benzer olarak Özdemir ve ark.nın¹ çalışmasında üniversitede çalışan hekimlerin sadece %47.8'inin hastaların her türlü konuda bilgilendirilmesi gerektiğini, %42'sinin hastaların çalışanların kimliklerini bilme hakkı olduğunu belirtmesi bizim çalışma bulgularımıza paralel olup, ülkemizde bu konu ile ilişkili eksik uygulamaları da göstermektedir.

Sunulan hizmeti yasal açıdan geçerli kılan sorumluluklardan biri de, bakım ve tedavi girişimleri için bilgi vererek bireyden onam alma işlemidir. Çalışmamızda öğrencilerin çoğunluğu “Onam” başlığı altındaki hastanın gerekli açıklamaları almadan ve sağlık kurumunun kabulü olmadan bir başka hastaneye nakledilmeyi kabul etmeme hakkını gözlem-

leyemediğini belirtti. Diğer alt başlıklarda “onam hakkı” uygulanma oranı daha yüksektir. Ancak bilgilendirilme hakkında olduğu gibi yeterli düzeyde değildir. Benzer çalışmalarda bu sonucu desteklemektedir. Vural’ın çalışmasında¹⁵ hastaların %80’i kendilerinden onam alınmadığını ifade etmiştir. Zulfikar ve Ulusoy’un¹³ yaptığı bir çalışmada hastaların %38’inin tıbbi tanısının ne olduğunu ve ameliyat olanların %63’ünün niçin ameliyat olduğunu bilmediği belirlenmiştir. Özdemir ve ark.nın¹ çalışmasında, hekimlerin %75’i girişim öncesi hastadan bilgilendirilmiş onam alınması gerektiğini belirtmiş olmasına rağmen, uygulamaya aktarılmadığı çalışma bulgularımızca da desteklenmektedir.

Çalışmamızdan elde edilen önemli bir bulgu da “Mahremiyet ve özel yaşama saygı” kapsamında hastanın kendisiyle ilgili tüm tıbbi kayıtları isteme ve inceleme hakkının öğrencilerin büyük çoğunluğu tarafından uygulanmadığının gözlenmesidir. Ersoy ve ark.nın⁹ çalışmasında hemşirelerin %65.7’si, farklı bir çalışmada da¹ hekimlerin %61’i hastanın kayıtların kopyasını alma hakkı olduğunu ve %69’u bilgilerin saklı kalması gerektiğini ifade etmiştir. Bu sonuçlara benzer olmayan bizim sonuçlarımız, sağlık ekibi üyelerinin hastanın kendi kayıtlarının kopyasını alma hakkı olduğunu bildiğini, ancak uygulamaya yansıtılmadığını göstermiştir.

Vural’ın¹⁵ çalışma bulgularına benzer olarak, bizim çalışmamızda öğrencilerin büyük çoğunluğu tarafından “Bakım ve tedavi alma hakkı”nın uygulandığının belirtilmesi sevindiricidir.

Buken ve Buken’in¹⁹ çalışmasında, hastaların büyük çoğunluğunun sağlık kurumu ve sağlık personelinin ne beklemesi gerektiğini ve bir sorunu olduğunda kime başvurması gerektiğini bilemediği belirtilmektedir. Bu nedenle “Başvuru hakkı” konusunda öğrencilerin çoğunluğunun gözlem yapmadığı düşünülmüştür.

Sonuç ve Öneriler

Sonuç olarak hemşire öğrencilerin gözlemine göre, “insan hakları ve değerlerine saygı, bilgilendirilme, onam, mahremiyet ve özel yaşama saygı” konularında klinik uygulamalarda bazı eksiklikler olduğu saptandı. “Bakım ve tedavi alma hakkı”nın çoğunlukla uygulandığı, “başvuru hakkı”nın gözlenemediği belirlendi. Bu sonuca göre ülkemizde son

yıllarda hasta haklarına daha fazla önem verilmesine rağmen hala uygulamada bazı eksiklikler görülmektedir. Bu eksikliklerin giderilmesine yönelik sağlık ekibi üyelerinin yanı sıra hasta ve ailelerinin de eğitilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda hasta hakları savunucusu olacak hemşire öğrencilerin, eğitim programlarında hasta haklarına daha kapsamlı yer verilmesi ve tartışma ortamlarının yaratılması önerilebilir.

KAYNAKLAR

1. Özdemir MH, Ergöner AT, Sönmez E, Can İÖ, Salacın S. The approach taken by the physicians working at educational hospitals in İzmir towards patients rights. *Patient Education and Counselling*, 2006;61:87-91.
2. Özçelik A. Geçmişten bugüne gelişimiyle hasta hakları <http://www.hastanedergisi.com/sayil1/busayida17.asp> (22.06.2006).
3. Dönmez L, Culbant AB, Yüce A, Taşkın T. Bir sağlık ocağı bölgesinde yaşayan 15 yaş üzeri kişilerin bazı hasta haklarını kullanma durumu ve farklı sağlık kuruluşlarında görev yapan personelin davranışları konusundaki görüşleri. www.dicle.edu.tr/halks/m77.htm. (09.06.2006)
4. Aydın E. Tıp Etiğine Giriş. In: Pegem A, editör. Ankara: Yayınevi Tic.Ltd.Şti.; 2001. p.115-25.
5. Babadağ K. Yardım etme bilim ve sanatında hasta ve tüketici hakları, *Hemşirelik Bülteni* 2000;4:69-71.
6. Velioglu P, Babadağ K. Hemşirelik Tarihi ve Deontolojisi, Eskişehir; Anadolu Üniversitesi Açık öğretim Fakültesi Yayınları, No:562, 1992. p.100-8.
7. Abaan S, Hastanın eğitim materyali olarak kullanımı, hasta hakları, öğrenci hakları ve etik ilkeler, IV. Ulusal Hemşirelik Eğitimi Sempozyumu, 10-12 Eylül Kıbrıs, 1997,92-6.
8. Avcı E. Hasta haklarının hemşire ve hekimler tarafından uygulanma durumu, II. Ulusal Hemşirelik Kongresi, Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu, İzmir, 1990, 757-64.
9. Ersoy N, Altun İ, Beser A. Tendency of nurses to undertake the role of patient advocate. *Eubios Journal of Asian and International Bioethics* 1997;7:167-70.
10. Ersoy N, Gündoğmuş ÜN, A study of the ethical sensitivity of physicians in Turkey, *Nursing Ethics*, 2003;10:472-84.
11. Bayık A, Türkistanlı E. Hastaların hasta haklarını bilme, bu haklardan yararlanma durumları ve karşılaştıkları riskler. III. Ulusal Hemşirelik Kongresi Kitabı, Sivas 1992, 778-82.
12. Tengilimoğlu D, Kisa A, Dziegielewska SF. What patients know about their rights in Turkey, *J Health Soc Policy* 2000;12:53-69.
13. Zulfikar F, Ulusoy MF. Are patients aware of their rights? A Turkish study. *Nurs Ethics* 2001;8:487-98.
14. Ağalar F, Çakmakçı M, Yorgancı K, Ergör G, Sayek İ. Hasta memnuniyeti, aydınlatılma ve aydınlatılmış onam sorunu, *Hacettepe Toplum Hekimliği Bülteni*, 1996;17:11-2.
15. Vural G. Hasta hakları, *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 1996;3:9-23.
16. Atalay M. İnsan hakları-hasta/tüketici hakları, III. Ulusal Hemşirelik Kongresi Kitabı, Sivas 1992, 71-4.
17. Sarı N, Başağaoğlu İ. Klinik tıp eğitimi sırasında hasta yönünden ortaya çıkan etik sorunlar. *T Klin Tıbbi Etik* 1998;6:61-8.
18. Lopez de la Pena. XA Medical attitude and legal concepts about some patient rights, *Rev Invest Clin* 1995;47:5-12.
19. Buken NO, Buken E. Patient’s rights in Turkey, *JISHM*, 2004;39-45.